

UDK 308 (497.5) "07/14"

316.323.5 (497.5)

Stručni rad

Primljeno: 28. ožujka 2007.

Prihvaćeno za tisak: 3. prosinca 2007.

Oblikovanje srednjovjekovne stvarnosti – sociologija znanja i povijest¹

Tomislav Popić

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Sveučilišni kampus Borongaj

Savudrijska BB

10000 Zagreb

Republika Hrvatska

Autor u radu razmatra teorijski koncept i praktične primjene sociologije znanja u istraživanjima srednjovjekovne povijesti. Prema tom sociološkom pristupu djelovanje i ponašanje članova neke zajednice određuje korpus društvenoga znanja, a na čelu im se nalaze vladajuće elite koje, ovisno o društvenim okolnostima i svojim realnim interesima, pokušavaju nametnuti vlastite projekcije svakodnevne stvarnosti. U skladu s tim, rad upozorava na različite simbole moći i vlasti putem kojih su društvene elite uspijevale u nastojanjima da učvrste svoju vlast i autoritet u nekoj društvenoj zajednici. Na taj način nudi se drukčiji metodološki pristup proučavanju hrvatskoga srednjovjekovlja, nedovoljno zastupljen u našoj historiografskoj produkciji, koji bi mogao polučiti određene rezultate u istraživanjima odnosa vlasti i moći, vladajućih struktura prema podređenima, kolektivnoga pamćenja i sjećanja te načina na koje elite pridonose njegovu formiranju i mijenjanju.

Ključne riječi: srednjovjekovna stvarnost, društveno znanje, simboli moći, vlast, kolektivno pamćenje

Uvod

Glavni cilj rada jest upozoriti na određena bitna obilježja koja su utjecala na oblikovanje srednjovjekovne stvarnosti. U tom smislu, već naslov rada traži određeno

¹ Zahvaljujem dr. sc. Mladenu Ančiću na sugestijama prilikom pisanja ovoga rada.

objašnjenje. U njemu se implicira da se stvarnost oblikuje, tj. da se ona ne otkriva, nego konstruira. Takvo shvaćanje, naime, u potpunom je skladu sa stajalištem koje se danas drži općeprihvaćenom polazišnom točkom u društvenim istraživanjima: društva nisu nastala “prirodnim” putem, nego su konstruirana ljudskim interakcijama. Prema tome, i stvarnost koja čini svako društvo također je konstruirana, tj. javlja se kao proizvod ljudskoga djelovanja u društvu.

Temeljna pak prizma kroz koju se ta stvarnost oblikuje i koja usmjerava ponašanje i djelovanje članova bilo kojega društva jest znanje. Međutim, potrebno je odmah upozoriti na postojanje različitih “vrsta” znanja. U ovom slučaju, termin znanje ne označava usko specijalizirano znanje koje omogućuje djelovanje i komunikaciju unutar određenih znanstvenih disciplina i koje je karakteristično za uloge. U kontekstu ovoga rada podrazumijeva se znanje koje ljudi rabe u svakodnevnim društvenim interakcijama, znanje koje se od najranijih dana stječe u procesu socijalizacije i toliko je usađeno u pojedinčev mentalni sklop da ga se počinje uzimati zdravo za gotovo. Drugim riječima, govorimo o društvenom znanju. Dakako, korpus znanja koji upravlja životom nekoga društva ne mora biti, a najčešće i nije, istovjetan korpusu znanja koje definira ponašanje i djelovanje članova nekoga drugoga društva, bila to društva koja istovremeno žive na nekim područjima, ili pak društva kroz povijest. Društveno znanje je, dakle, glavni element kroz koji se očituje i doživljava svakodnevna zbilja, ključni mehanizam na temelju kojega članovi društva zdravorazumski prihvaćaju pojedine institucije, uopće ne dovodeći u pitanje njihov legitimitet. S tim u vezi javlja se i problem aktera koji imaju vodeći utjecaj na formiranje i diseminaciju društvenoga znanja.

Kako je već rečeno, ovaj će se rad pri raščlambi problema fokusirati na otkrivanje kategorija koje su uredile srednjovjekovni svijet. To znači da će se rasprava voditi u smjeru rješavanja pitanja o tome kako se konstruirala svakodnevna stvarnost srednjovjekovnoga svijeta i tko je u tim procesima igrao najvažniju ulogu. U tom smislu pokušat će se pokazati da su glavni akteri tih procesa, slično kao i danas, bile vladajuće strukture, koje su na razne načine, stvarajući novo i prilagođujući postojeće društveno znanje svojim realnim ciljevima, utjecale i na samu stvarnost.

Pitanje stvarnosti, njezina konstruiranja i doživljavanja, kako u današnjim tako i u prošlim društvima, izazvali su zanimanje istraživača većine društvenih i humanističkih znanosti u svijetu. Pri razmatranju problema u ovom radu, rabić će se rezultati svjetske sociološke i povijesne znanosti, ali i nekoliko domaćih primjera, koji ta dostignuća primjenjuju u istraživanjima hrvatske srednjovjekovne povijesti i time, između ostaloga, u suvremenu hrvatsku historiografiju unose dašak osvježanja. Bura se tek očekuje, iako bi bilo nezahvalno ne spomenuti da je u posljednje vrijeme hrvatska povijesna znanost ipak napravila određeni iskorak u smjeru iskorištavanja rezultata društvenih i humanističkih znanosti u svijetu.

Znanost je tijekom čitavoga 20. stoljeća napredovala "svjetlosnim" koracima na svim područjima i u svim aspektima istraživanja, pa u tom pogledu ni društvene i humanističke znanosti nisu iznimka. Tijekom vremena i ovisno o društvenom kontekstu mijenjaju se pogledi na ulogu društvenih i humanističkih znanosti u društvu, proširuju se teme i sazrijevaju metode istraživanja. Osim toga, u novim okolnostima društvenoga i ekonomskoga razvoja proizvodi se sve više znanstvenika i znanstvenih radova pa je pojava, protočnost i zastarijevanje različitih paradigmi sve veća i sve brža.² Jedan od vrlo važnih čimbenika koji je omogućio takav razvoj društvenih i humanističkih znanosti jest proces povezivanja i kreativnoga prožimanja rezultata njihovih istraživanja, što je dovelo do proučavanja društava s pogledom kroz prizmu svih tih znanosti istodobno te time utemeljivanja nove znanstvene kvalitete. U tom smislu nastala su brojna djela i studije koje povjesničarima nude mogućnost primjene određenih teorijskih modela u istraživanjima prošlih društava.

Jedan od takvih teorijskih modela može se pronaći u sociologiji znanja i pojmu društvenoga konstruktivizma koji iz nje proizlazi, a koju su šezdesetih godina 20. stoljeća razvili i sustavno obradili sociolozi Peter L. Berger i Thomas Luckmann u djelu *Socijalna konstrukcija zbilje*.³ Pažnja autora toga djela usmjerena je na otkrivanje postupaka prema kojima pojedinci i zajednice sudjeluju u stvaranju vlastite društvene stvarnosti. Oni uključuju zapažanje načina na koji društveni fenomeni nastaju, kako postaju institucionalizirani i kako s vremenom prerastaju u dio zalihe relevantnoga društvenoga znanja. Prema Bergeru i Luckmannu ljudi u stalnim svakodnevnim interakcijama stvaraju i uvijek iznova interpretiraju svoj doživljajni svijet, a internalizacijom i objektivacijom kroz proces socijalizacije neprestano utvrđuju, proširuju i prilagođuju svoje znanje o tom svijetu. Glavnu ulogu u tom procesu igraju društvene elite koje kreiraju novo znanje i institucije u skladu sa svojim interesima i potrebama, a samim time, naravno, utječu i na konstruiranje stvarnosti. Prema tome, stvarnost se uvijek doživljava individualno, ali u glave pojedinaca utvunjena je kao plod utjecaja vodećih društvenih elita.

Suvremeni znanstveni diskurs o uređenju srednjovjekovnoga svijeta kreće se upravo u smjeru prihvaćanja teza da su se razne kategorije srednjovjekovne stvarnosti, slično kao i kategorije današnje stvarnosti, oblikovale i mijenjale oko pojedinaca i institucija koje su bile na vrhu društvene piramide i koje su imale moć da nametnu nove norme i pravila ponašanja. U srednjem vijeku to su bili s jedne strane Crkva, a s druge strane svjetovna vlast utjelovljena u osobi vladara.

Na tragu takvih razmišljanja jest i Otto Gerhard Oexle u tekstu *Perceiving Social Reality in the Early and High Middle Ages*, koji je detaljno razradio Bergerove i Luckmannove postavke te ih primijenio u istraživanjima srednjovjekovne povijesti. Autor polazi od organizacije društvenoga poretka u srednjem vijeku i raspravlja o tome na

² Pod pojmom paradigmi u ovom kontekstu misli se na definiciju Thomasa S. Kuhna, prema kojoj su paradigme univerzalno prihvaćena znanstvena dostignuća koja nekoj zajednici znanstvenika neko vrijeme pružaju modele problema i rješenja. O tome vidi: T. S. KUHN, *Struktura znanstvenih revolucija*, Zagreb, 2002., 10.

³ P. L. BERGER – T. LUCKMANN, *Socijalna konstrukcija zbilje: rasprava o sociologiji znanja*, Zagreb, 1992.

koje je načine znanje utjecalo na kreiranje srednjovjekovne stvarnosti odnosno na koje je načine ta stvarnost utjecala na samo znanje i njegovu objektivaciju u društvu te kakav je njihov međusobni odnos.⁴ Tekst je oblikovan na primjeru dobro poznate podjele srednjovjekovnih društava na tri reda: one koji mole (*oratores*), one koji ratuju (*bellatores*) i one koji rade (*laboratores*). Autor uzima da je takva podjela odraz percepcije srednjovjekovnih struktura vlasti. Međutim, čini se da koncept koji govori o takvoj društvenoj podjeli nije nastao kao rezultat želje vladajućih elita za povećanjem utjecaja i kontrole nad podanicima, nego kao rezultat njihovih nastojanja za održanjem postojećega stanja, koje je uredio bog, a koje je neprestano narušavano neprimjerenim ponašanjem članova zajednice. To znači da je koncept o podjeli srednjovjekovnih društava na tri reda u osnovi konstrukt koji su razvile tadašnje vladajuće elite i koji nije predstavljao srednjovjekovnu stvarnost, ali je iz nje proizlazio i činio je sliku arhetipskoga društva kakvom su elite težile. Da je to zaista tako, pokazuju nam brojni primjeri odstupanja od takvih shema, od kojih su najočitiiji križarski ratovi, u kojima s mačem u ruci uvelike sudjeluju i pripadnici crkvenih institucija, zatim pojava i problem definiranja viteških redova te postupno profiliranje građanstva i intelektualaca zbog velikih idejnih, društvenih i gospodarskih promjena tijekom 11. i 12. stoljeća.

O određenim vidovima stvarnosti te njihovoj percepciji i interpretaciji u srednjem vijeku govori i Harald Kleinschmidt u knjizi *Understanding the Middle Ages: The Transformation of Ideas and Attitudes in the Medieval World*.⁵ Za razliku od Oexlea, koji govori o konkretnoj društvenoj organizaciji, Kleinschmidt prikazuje neke druge kategorije koje su tkale svakodnevnu stvarnost srednjovjekovnih ljudi: iskustvo vremena, percepcija prostora, govor tijela, odnosi među spolovima te postojanje različitih društvenih skupina isprepletenih njihovim djelatnostima. I ovdje se na nizu primjera potvrđuje tvrdnja da se društvena stvarnost i njezina percepcija nisu nužno poklapale.⁶ U srednjem vijeku, slično kao i danas, ove kategorije stvarnosti različito se shvaćaju i doživljavaju ovisno o sredini i društvenim kontekstima unutar kojih funkcioniraju kao relevantno i objektivirano društveno znanje. Tako se iskustvo vremena seljaka i trgovca razvijenoga srednjega vijeka uvelike razlikuje. Seljak poima vrijeme u skladu s ritmovima prirode, prilagođujući tomu svoje poslove, trgovac vrijeme vidi kao novac i u tom se smislu u njegovoj glavi razvija potreba za preciznim mjerenjem vremena. Slično je i s drugim kategorijama. Kmet koji uživa svoj posjed različito će doživjeti prostor od hodočasnika na putu za Svetu Zemlju, odnos

⁴ O. G. OEXLE, "Perceiving Social Reality in the Early and High Middle Ages: A Contribution to a History of Social Knowledge", u: B. JUSSEN (ur.), *Ordering Medieval Society: Perspectives on Intellectual and Practical Modes of Shaping Social Relations*, Philadelphia, 2001., 92.-143.

⁵ H. KLEINSCHMIDT, *Understanding the Middle Ages: The Transformation of Ideas and Attitudes in the Medieval World*, New York 2000.

⁶ Zanimljivo je pritom primijetiti kako Kleinschmidt svako odstupanje od zamišljene idealne stvarnosti te u skladu s tim svaki pokušaj vraćanja u jedan ukalupljeni sustav uvijek pripisuje Crkvi. Crkva je ta koja se protiv iskorištavanja vremena kao mehanizma za stjecanje novca, Crkva je ta koja kroz različite mehanizme djelovanja utječe na stavove o položaju i ulozi žena u društvu te na shvaćanja o odnosima između spolova, Crkva je ta koja pokušava utjecati na stvaranje slike i percepcije ljudskoga tijela.

muškarca prema ženi neće biti isti u 9. i u 14. stoljeću, a različite percepcije ljudskoga tijela odredit će i promjene u ponašanju koje upravlja ljudskim postupcima prema drugim članovima zajednice.

Iz dosadašnjega slijeda rasprave vidimo da, govoreći o društvenoj stvarnosti kao konstrukt, jednim dijelom govorimo i o suptilnim mehanizmima nametanja nečije volje ponašanju drugih radi jačanja društvene moći i vlasti. To za sobom povlači još nekoliko pitanja koja traže odgovor. Ako nas dosadašnje razmišljanje vodi prema zaključku da na društvenu stvarnost odlučujuće pokušavaju utjecati vladajuće elite, na površinu izranja problem autoriteta i njegova prihvatanja u svakodnevnom životu srednjovjekovnih ljudi. Jer, iako su srednjovjekovni vladari neograničeni gospodari, oni ipak nisu smatrani nametnutim autoritetima, pa se s tim u vezi postavlja pitanje na koji način su srednjovjekovne vladajuće strukture uspjele postići visok stupanj tolerancije društva spram njihove vlasti koja se pojavljivala u obliku izdavanja zapovijedi i obveze poslušnosti. Govoreći sa stajališta suvremenoga istraživača lako je zaključiti da je teško mijenjati jednom ukalupljene sustave i mentalitet ljudi koji ne poznaju drukčiju sliku svijeta od one koja im se u danom trenutku plasira kao jedina ispravna. Međutim, očito su morali postojati neki mehanizmi kroz koje su srednjovjekovne vladajuće institucije diseminacijom novoga društvenoga znanja uspijevale u svojim nastojanjima da nametnu nove oblike stvarnosti, da se učvrste na vlasti i prikažu je kao gotovo prirodno stanje stvari. Te mehanizme možemo pratiti na nekoliko vrlo sugestivnih primjera.

Jedan primjer možemo pronaći u događanjima koja obrađuje Mladen Ančić u članku *Od vladarske curtis do gradskoga kotara: Bijaći i crkva sv. Marte od početka 9. do početka 13. stoljeća*.⁷ Zbog dramatičnih zbivanja i konsolidacije prilika početkom 9. stoljeća, na području nekadašnje rimske provincije Dalmacije pojavio se problem učvršćenja autoriteta novih franačkih gospodara. U tom smislu franačka vlast okrenula se već iskušanom receptu: između franačkoga vladara i upravitelja novih područja komendacijom se uspostavljaju odnosi vjernosti koji vladaru jamče poslušnost novih podanika. S druge strane, izravni nadzor i vlast nad novostečenim područjima u ime vladara obavlja upravitelj toga područja, u našem slučaju hrvatski knez. I jednom i drugom u interesu je uspostavljanje što snažnije centralizirane vlasti pa se u tom smjeru kreću i njihove akcije.

Temeljem franačkih shvaćanja uspostavlja se teritorijalna organizacija vlasti u obliku županija i vladarskih posjeda koja omogućava bolji i čvršći nadzor nad podanicima. Istovremeno, uvozi se još jedna franačka institucija kao najprikladniji faktor ujedinjenja različitih i disperzivnih elemenata u poganskim društvima – kršćanstvo. To za sobom povlači potrebu obnove porušenih i izgradnje novih crkava, koje postaju središta obavljanja kršćanskoga ritusa, ali i središta koja lokalni vlastodršci koriste u reprezentaciji novoga društvenoga poretka i svoje vlasti. U tom smislu, crkve, unutar njih “zapadno pročelje” (*westwerk*), te brojni natpisi njihovih naručitelja na njima predstavljaju simbole kojima se društvene elite služe u veličanju novoga

⁷ M. ANČIĆ, “Od vladarske curtis do gradskoga kotara: Bijaći i crkva sv. Marte od početka 9. do početka 13. stoljeća”, *Starohrvatska prosvjeta*, 26. (1999.), 189.-236.

društvenoga poretka i kao stalnim podsjetnikom svojim podanicima o tome tko je nositelj vlasti i tko je odgovoran za boljitak svijeta u kojem žive. Dakle, putem uvoza novih shvaćanja o vlasti kao teritorijalnoj vlasti, putem uvođenja kršćanstva koje igra ključnu ulogu u promicanju vlasti kao božje vlasti, ali i u stvaranju jedinstvene ideologije ranosrednjovjernih Hrvata, te putem brojnih simboličkih reprezentacija novoga društvenoga poretka u nastajanju oblikuje se, Bergerovim i Luckmannovim rječnikom, novi simbolički univerzum hrvatskoga društva 9. stoljeća. Učinkovitost toga procesa dodatno pospješuje zamjena starih rituala, mitova i ceremonija novima, kao ključnih faktora svih simboličkih reprezentacija, koji omogućuju što brže i bezbolnije stvaranje novih kolektivnih pamćenja i sjećanja te, u skladu s tim, označavaju konstitutivni čin novoga poretka.⁸

Potvrda važnosti uloge rituala i ceremonija u legitimaciji društvene hijerarhije i vlasti može se vidjeti i na primjeru knjige Zdenke Janeković Römer, *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*.⁹ Da bi uspjela sačuvati poredak temeljen na društvenoj podjeli, političkom monopolu i postojećoj raspodjeli moći, dubrovačka vlastela isprepletanjem legendi i izmišljenih priča sa stvarnim povijesnim događajima artikulira mitske slike o prošlosti grada i vlastele ukorijenjene u antičkoj tradiciji i time stvara vlastitu viziju prošlosti koja uključuje i projekciju budućnosti. Tako stvorena ideologija vremenom postaje zalihom društvenoga znanja kroz institucije i poruke koje vlastela šalje puku u obliku brojnih političkih rituala i ceremonija utkanih u svakodnevni život grada. U tom smislu bilo je iznimno važno stvoriti dobru poveznicu između elite i puka pa rituali i ceremonije poput blagdanskih svečanosti, procesija, proslava, javnih spektakla i protokola, proslave pobjeda i završetka epidemija, imaju upravo zadaću stvoriti osjećaj društvenoga jedinstva i odanosti zajednici.

Još jedan sličan primjer nalazi se i u članku Mladena Ančića, *Image of Royal Authority in the Work of Thomas Archdeacon*.¹⁰ Na temelju nekoliko događaja koje u svom djelu opisuje splitski arhiđakon Toma, autor raščlanjuje sliku kraljevske vlasti u očima Tome i njegovih suvremenika. Naime, govoreći o sukobu između ugarsko-hrvatskoga kralja Emerika i njegova brata, hercega Andrije, Toma konstatira da je u jednom trenutku kralj ušao nenaoružan među pobunjenike i viknuo da želi vidjeti tko se usudi proliti kraljevsku krv. U tom trenutku svi su pobunjenici ustuknuli i predali se. Iako Tomino viđenje događaja nema stvarno uporište u suvremenim dokumentima, ono izvrsno ocrtava kakvu su predodžbu o instituciji kralja imali njegovi suvremenici i on sam. U tom kontekstu, Toma je upotrijebio sliku koja je u to vrijeme predstavljala korpus društvenoga znanja o instituciji vladara, a ta je da se kraljevska krv ne proljeva. Takav stav srednjovjekovnih ljudi očituje se u brojnim tekstovima

⁸ O važnosti kolektivnoga pamćenja i sjećanja, njihovoj društvenoj uvjetovanosti i formiranju kroz ceremonijalne predstave i tjelesna ponašanja vidi: P. CONNERTON, *Kako se društva sjećaju*, Zagreb, 2004.

⁹ Z. JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb – Dubrovnik, 1999.

¹⁰ M. ANČIĆ, "Image of Royal Authority in the Work of Thomas Archdeacon", *Povijesni prilozi*, 22. (2002.), 29.-40.

koji su nastajali tijekom čitavoga srednjega vijeka, ali i u ceremonijalnim priredbama, koje su imale vrlo važnu društvenu ulogu vizualizirajući i potvrđujući idealnu sliku stvarnosti kroz uporabu raznih simbola. U nastojanjima da prikažu svoju vlast kao *Dei gratia*, srednjovjekovni vladari simbolički su je potvrđivali činom krunidbe i biskupskoga pomazanja, a kroz brojne rituale moći, kao što su trijumfalne i vjerske ceremonije, kraljevski pogrebi i vjenčanja te ceremonija ulaska u grad s vladarskim insignijama (kruna, žezlo, plašt), odašiljali su poruku o društvenoj hijerarhiji i važnosti prihvaćanja svoga mjesta u njoj.¹¹

Da su vladajuće strukture kroz povijest zaista pokušavale konstruirati stvarnost koja bi bila u skladu s njihovim potrebama i koja bi omogućavala ostvarenje njihovih ciljeva, koristeći se pritom svim dostupnim sredstvima, pokazuje nam i rad Berndta Schneidmüllera *Constructing the Past by Means of the Present*.¹² Na primjerima nekoliko različitih vladarskih instancija pokazuje se kako vladajuće strukture, stvaranjem povijesti vlastitih obitelji i dinastija, koje će ponuditi kao istinu o sebi, te održanjem povijesne svijesti u različitim društvenim skupinama, nastoje legitimirati svoja vladarska prava i postojeći društveni poredak kao jedini koji je u stanju voditi društvo prema božjoj zamisli. S tim ciljem nastaju razni mitovi o božanskom podrijetlu kraljevske vlasti te brojna genealoška stabla koja su svoje korijene nalazila u antičkoj tradiciji.

Misao o važnoj ulozi srednjovjekovne historiografije u tadašnjem političkom životu slijedi i rad Gabrielle M. Spiegel, *Political Utility in Medieval Historiography: A Sketch*.¹³ U teoriji, srednjovjekovna vlast potjecala je od božje volje i težila je izvršenju božanskoga nauma. Takva dimenzija srednjovjekovne političke vlasti i moći bila je sumirana u poznatom izrazu *rex Dei gratia*, a potvrđivala se, kako je već naglašeno, biskupskim pomazanjem i posvećenjem osobe vladara. Budući da je već ta činjenica bila dovoljna da osigura politički autoritet i legitimitet srednjovjekovnim vladarima, velika važnost srednjovjekovne historiografske produkcije ležala je u potrebi da se u njima pronađu sredstva putem kojih bi se objasnila i legitimirala suvremena odstupanja od običaja i tradicije. Drugim riječima, znanje koje se plasiralo u društveno tkivo kroz primjere u raznim povijestima vladarskih obitelji i dinastija stvaralo je viziju prošlosti koja je bila u stanju manipulirati podanicima radi osiguranja legitimiteta određenih postupaka u sadašnjosti. Ili prema riječima Gabrielle M. Spiegel, interpretacija prošlosti u tom kontekstu postajala je proročanstvo koje se ispunjavalo u sadašnjosti.¹⁴

¹¹ O ritualima moći, njihovu značenju i uporabi u oblikovanju i održanju svijesti o nepovredivosti institucije kralja u srednjovjekovlju, detaljnije vidi: S. BERTELLI, *The King's Body: Sacred Rituals of Power in Medieval and Early Modern Europe*, University Park, 2001.

¹² B. SCHNEIDMÜLLER, "Constructing the Past by Means of the Present: Historiographical Foundations of Medieval Institutions, Dynasties, Peoples and Communities", u: G. ALTHOFF (ur.), *Medieval Concepts of the Past: Ritual, Memory, Historiography*, Cambridge, 2003., 167.-192.

¹³ G. M. Spiegel, "Political Utility in Medieval Historiography: A Sketch", u: ISTA, *The Past as Text: The Theory and Practise of Medieval Historiography*, Baltimore – London, 1997., 83.-98.

¹⁴ Ista, 92.

Kroz srednjovjekovnu historiografiju i razne druge simboličke reprezentacije stvaraju se, dakle, slike o kontinuitetu vladanja i neprekinutom ugledu i važnosti pojedinih vladarskih obitelji, ali i argumenti u eventualnim neprijateljskim presizanjima na njihova prava. Međutim, čak i u situacijama u kojima bi mogući pretendenti na prijestolje uspjeli svrgnuti dotadašnjega vladara, nikad se u pitanje nije dovodio institucionalni poredak s kraljem na vrhu, nego se samo mijenjala osoba koja ga je predstavljala. U takvom razvoju događaja novi predstavnici vlasti uvijek su se pokušavali prikazati kao nastavljači prethodnih vladara, a ne kao uzurpatori, uspostavljajući činom zamjene red koji je dotada bio narušen. Ovakva slika kraljevske vlasti održat će se kroz čitavo razdoblje srednjega vijeka i ranomodernoga doba, sve do Francuske revolucije. Tek suđenje i smaknuće kralja Luja XVI., u osnovi također ceremonijalna predstava, označit će konačan kraj vladajućega načela prema kojem je kraljevstvo predstavljalo jedini zamislivi politički sustav.

Osim tih mehanizama, kroz članak Mladena Ančića, *Vrijeme i okolnosti postanka Novigradskog zbornika*, možemo pratiti i proces "legalnoga" potvrđivanja korpusa društvenoga znanja.¹⁵ Na primjeru kodifikacije običajnoga prava Novigradskoga kotara, koje predstavlja okvir za praktično ljudsko ponašanje i djelovanje, možemo pratiti kako su lokalne društvene elite toga ruralnoga područja nastojale snimiti stoljećima zacrtanu projekciju stvarnosti, pokušavajući time zadržati svoj društveni status u novim političkim i upravnim okolnostima mletačkoga zaposjedanja Dalmacije. To praktično znači da tekst ovoga običajnoga prava ne ocrtava društvenu stvarnost, nego mentalni sklop društvene elite novigradskoga mikrokozmosa. Međutim, budući da taj sklop proizlazi iz stvarnosti početka 15. stoljeća i predstavlja sliku društva kakvom su lokalne elite težile, on nam pomaže i u rekonstrukciji same stvarnosti.

Na kraju, spomenimo i činjenicu da su usprkos visokom stupnju uspješnosti u nametanju srednjovjekovne stvarnosti kroz rituale i ceremonije, ipak postojale situacije u kojima to nije bilo dovoljno. U takvim prilikama upotreba sile bila je jedini djelotvoran način koji je vladajućim strukturama omogućavao ponovno uspostavljanje legitimiteta vlasti. Međutim, ne ulazeći dublje u to pitanje, dovoljno je ovom prigodom reći da je često i sama manifestacija sile, u čemu se također ogledaju elementi ceremonije i spektakla, bila dovoljna da nezadovoljnike vrati u okvire ukalupljenih sustava.

Ovaj rad razmatra kategorije koje su uređivale srednjovjekovni svijet, pokušavajući pritom koristiti postignuća suvremene sociološke i povijesne znanosti. Rezultati koje u tom smislu nudi sociologija znanja, kao i njezine teorijske i praktične primjene, pokazali su se iznimno poticajnim u povijesnim istraživanjima srednjovjekovlja. Pritom se prvenstveno misli na shvaćanja prema kojima se društveni fenomeni

¹⁵ M. ANČIĆ, "Vrijeme i okolnosti postanka Novigradskog zbornika", *Povijesni prilozi*, 25. (2003.), 133.-161.

konstruiraju ljudskim djelovanjem kroz reverzibilni proces internalizacije i objektivacije, proizvedeći na taj način društvenu stvarnost.

Promatranje društvenih pojava kroz prizmu tih postavki nudi povjesničaru mogućnost sagledavanja određenih povijesnih problema iz potpuno novoga kuta, unoseći pritom novo svjetlo u dosadašnje spoznaje. Osim toga, primjena tih shvaćanja uvelike nam pomaže da shvatimo kako društva nisu statična, nego se neprestano razvijaju stvaranjem, mijenjanjem i prilagodbom korpusa društvenoga znanja. To znači da je prilikom istraživanja suvremenih ili prošlih društava uvijek potrebno uzeti u obzir dimenziju vremena i prostora, dinamiku društvenoga gibanja i promjene koje ona donosi.

Nadalje, ovaj pristup povijesnim istraživanjima pokazao se iznimno plodnim pri razmatranju pitanja vlasti, moći i autoritetâ koji iz njih proizlaze. Naime, na društveno znanje i stvarnost gotovo uvijek odlučujuće utječu društvene elite želeći da ih prisporodbe svojim realnim ciljevima, interesima i potrebama. Takva nastojanja u srednjovjekovno su doba bila još izraženija nego danas jer su ljudi raspolagali drukčijim korpusom društvenoga znanja i nisu poznavali drukčiju sliku svijeta od one koja im se plasirala kao svakodnevna zbilja. Jer, da bi uopće spoznali mogućnost života u nekom drukčije organiziranom svijetu, morali su raspolagati društvenim znanjem i iskustvom koje bi im to i omogućilo.

Srednjovjekovne vladajuće strukture - kralj na samom vrhu društvene piramide i njegovi najbliži suradnici, ili lokalni moćnici, gradske vlasti, posjednici i bogati seljaci ili pak crkvene institucije - uvijek su težile održanju svoje vlasti. U tu svrhu rabili su niz društvenih mehanizama, razvijajući strategije njihove upotrebe, što im je u konačnici omogućavalo prodiranje u dubinu društva i diseminaciju njihovih vlastitih zamisli o uređenju svijeta. Neki od tih mehanizama, koji su kroz brojne i raznovrsne simboličke reprezentacije u vidu rituala, ceremonija i spektakla bili iznimno uspješni u oblikovanju društvene stvarnosti srednjovjekovnih ljudi, prikazani su i u ovom radu. Sakralizacija institucije vladara, čin krunidbe i biskupskoga pomazanja, ceremonija ulaska kralja u grad, vjerske ceremonije, vjenčanja i pogrebi raznih moćnika, pisanje povijesti vladarskih kuća i obiteljskih rodoslovlja, kodifikacija običajnog prava, obiteljski grbovi, zastave i pečati, novi modusi odijevanja i tjelesnih ponašanja - sve su to javni, vidljivi i svima dostupni simboli koji društvenim elitama omogućuju legitimaciju institucionalnoga poretka i njihovoga statusa u društvu. Dakle, u srednjem vijeku su, slično kao i danas, ti simboli za svoj glavni cilj imali svakodnevno i uvijek iznova podsjećati podanike na to gdje je njihovo mjesto u društvu, tko ima vlast, tko upravlja njihovim životima te da je upravo ta vlast ona koja će konačno dovesti svijet u red i voditi ga prema božjoj zamisli vječnom spasenju.

Shaping the medieval reality: sociology of knowledge and history

Tomislav Popić

Studia Croatica of the University of Zagreb

University campus Borongaj

Savudrijska BB

10000 Zagreb

Republic of Croatia

This paper discusses the theoretical concept and practical applications of sociology of knowledge in the study of medieval history. Sociology of knowledge views the actions and behaviours of the members of a community as determined by the body of social knowledge fostered by the ruling elites. These elites try to impose their own notions of the everyday reality, and their attempts in turn depend on their interests and on the social circumstances. Consequently, as this essay suggests, we must take into account the diverse symbols of power and government that these elites successfully employ in securing their authority and reign within a social community.

Sociology of knowledge, thus, offers a novel approach to the study of Croatian Middle Ages, hitherto little utilized by Croatian historians. This approach may prove useful in the study of relationships between ruling structures and their subjects, collective memory and remembrance, as well as the ways in which these are informed by the elites.

Keywords: medieval reality, social knowledge, symbols of power, government, collective memory